

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2020. – С 134–142
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2020. – pp. 134–142
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2020.52.134-142>
hj.chnu.edu.ua

УДК 37(091) (477.81) «1941/1944»

© Валентина Доброчинська*, © Віталій Півоварчук** (Рівне)

ПРОФЕСІЙНЕ ШКІЛЬНИЦТВО В РІВНОМУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ НАЦИСТІВ (1941–1944 рр.)

У статті розглянуто засади освітньої політики нацистів у професійному шкільництві на окупованих українських землях у період Другої світової війни. Локалізований інтерес сфокусовано на Рівному – центрі рейхскомісаріату «Україна». Висвітлено роль органів місцевої української адміністрації в організації та функціонуванні професійних шкіл. Увагу приділено фаховій підготовці спеціалістів у школах різних типів. Проаналізовано матеріально-технічне забезпечення, освітні програми та кадровий склад навчальних закладів.

Встановлено, що у роки нацистської окупації у Рівному діяльність професійних шкіл на пряму залежала від указів, розпоряджень і контролю німецької адміністрації, котра, керуючись власною стратегічною метою, вбачала у підготовці кваліфікованих спеціалістів нове джерело поповнення ресурсу робітників, які б працювали в інтересах рейху.

Ключові слова: Друга світова війна, рейхскомісаріат «Україна», Рівне, окупаційна влада, освіта, професійна школа, навчальна програма, учень, вчитель.

Valentyna Dobrochynska, Pivovarchuk Vitalii (Rivne)

VOCATIONAL SCHOOLING IN RIVNE THROUGH THE PRISM OF THE NAZI EDUCATIONAL POLICY (1941–1944)

Abstract. The article examines the implementation of the Nazi educational policy in vocational schooling on the occupied Ukrainian areas during World War II. The orders and directives of the German authorities according to the organization of vocational schools for the training of specialists for various sectors of the economy have been analyzed. Localized interest is focused on Rivne – the administrative center of the Reich Commissariat «Ukraine». For a deeper understanding of the organization and management of the educational system, the authors have showed the administrative subordination at the level of the German leadership and local Ukrainian authorities. It was noted that at the initial level of the Nazi occupation, the city department of education was guided by its own orders to open vocational schools and ensure the educational process, and later it used only the instructions of the German authorities.

The dynamics of the development of vocational schooling during the occupation period has been observed and the professional training of qualified specialists has been analyzed. The role of local authorities in the logistics of vocational schools in wartime has been highlighted. Attention is paid to

* к.і.н., доц. кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.

PhD in History, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Rivne State University of Humanities.
orcid.org/0000-0002-6625-5108
Dobrochynskav@gmail.com

** к.і.н., доц. кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.

PhD in History, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Rivne State University of Humanities.
orcid.org/0000-0002-9740-5092
Vitpiv1@gmail.com

curricula for different types of educational institutions, the number of students, teaching staff and tariffs for teaching.

In Rivne, there were nine schools of two levels – primary and secondary. The trade and technical schools were the largest secondary vocational schools among them. In addition to these, there were seven other schools – industrial, music, school of housekeeping, nurses and midwives, pharmaceutical, knitting workshop and electrical. At the same time, public organizations arranged the short-term training courses for accountants, heads and educators of kindergartens.

It was proved that the Nazi authorities, guided by their own strategic goal, saw the training of qualified specialists in the occupied territories as a new source of replenishment of workers who would work in the interests of the Reich.

Keywords: *World War II, Reich Commissariat «Ukraine», Rivne, occupation authorities, education, vocational school, curriculum, student, teacher.*

Для мешканців Рівного відлік нацистської окупації періоду Другої світової війни розпочався 28 червня 1941 р., а завершився 2 лютого 1944 р. У місті діяла спершу військова, а пізніше – цивільна німецька адміністрація. Для забезпечення життєдіяльності містян функціонувала українська місцева влада, котра пішла на співпрацю із гітлерівцями, сподіваючись на національне відродження. Окупанти запровадили «новий порядок» в усіх сферах, у тому числі й шкільництві. В освітньому просторі Рівного з перших днів 1941/42 навчального року працювали початкові семирічні школи, гімназії і професійні заклади різних типів. Однак задоволення культурних прагнень українського населення не входило у плани окупантів, які згодом обмежили доступ до освіти, реорганізувавши початкові й професійні школи.

Розмаїття проблем Другої світової війни знайшло широке висвітлення у новітній українській і зарубіжній історіографії. Досліджуючи нацистський окупаційний режим, багато істориків приділили увагу змінам в освітній галузі, зокрема Ю. Левченко¹, Ю. Олійник Ю. і О. Завальнюк² та ін. Грунтовне дослідження німецької шкільної політики на теренах рейхскомісаріату «Україна» провела Б. Єржабкова³, котра розкрила її реалізацію у професійному шкільництві. Організаційну структуру та навчально-виховний процес у професійних школах цього ж адміністративно-територіального утворення дослідила І. Гончаренко⁴. У працях двох останніх авторів згадано про окремі рівненські фахові школи. Трансформацію освіти на Рівненщині з початком німецько-радянської війни проаналізувала В. Доброчинська⁵.

Метою статті є комплексне локально-просторове дослідження діяльності професійних шкіл у Рівному в період нацистської окупації. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання: проаналізувати німецькі укази та розпорядження щодо фахового шкільництва в рейхскомісаріаті «Україна»; простежити кількісні зміни щодо навчальних закладів, учителів та учнівського складу впродовж окупаційного режиму; обґрунтувати роль органів місцевого самоврядування у вирішенні освітніх проблем і довести, що в екстремальних умовах війни українська влада організувала роботу навчальних закладів.

Для розуміння організації й управління системою освіти на рівні німецького керівництва й місцевої влади, ми простежили адміністративну субординацію у рейхскомісаріаті «Україна». На підпорядкованих нацистами українських територіях запровадили нове адміністративно-територіальне розмежування і владні інституції. Із 17 липня 1941 р. почало діяти цивільне управління окупованими областями СРСР «Міністерство окупованих східних областей» під керівництвом А. Розенберга. 20 серпня 1941 р. західноукраїнське місто Рівне, за наказом А. Гітлера, стало адміністративним центром рейхскомісаріату «Україна» на чолі з Е. Кохом, що був підзвітний рейхсміністру А. Розенбергу. Таким чином створена цивільна адміністрація перейняла владу від військового командування на окупованих територіях.

Принципові розбіжності у поміркованих поглядах А. Розенберга і радикальних – Е. Коха щодо управління в Україні позначилися й на освітній політиці. Зокрема, рейхсміністр виступав за надання місцевому населенню обмеженої системи національної освіти, яка б сприяла посиленню їх національної свідомості, щоб у такий спосіб протидіяти в поширенні й остаточному знищенні більшовизму. А. Розенберг не обмежувався створенням системи народних шкіл, оскільки вважав, що ключове завдання освіти в Україні полягало в кадровому забезпеченні потреб фронту й Німеччини,

з огляду на інтенсивну експлуатацію природного й людського ресурсу. Проте рейхскомісар України реалізував власну політику, що порушувала субординацію підлеглих вищому керівництву й була спрямована на обмеження освіти для місцевого населення. На його думку, навіть трирічна початкова школа даватиме високий рівень освіти, бо головне завдання населення окупованих територій полягало в обслуговуванні німецької економіки. Ця теза присутня у багатьох виступах Е. Коха, зокрема й на раді 20 серпня 1942 р. у Рівному, де він цинічно озвучив плани щодо українців: «Немає ніякої вільної України. Мета нашої роботи – українці працюють для Німеччини. Україна повинна давати те, чого не вистачає Німеччині. Це завдання потрібно виконувати, незважаючи на втрати. ... Потрібно силоміць правити цим народом, щоб нам це допомогло виграти війну. Нам треба забезпечити необхідні для панування території та продукти харчування»⁶.

Територія рейхскомісаріату поділялася на шість генеральних округів. Рівне увійшло до генерального округу «Волинь-Поділля» (іноді німці використовували назву Брест-Литовськ) на чолі з комісаром обергрупенфюрером Г. Шене. Наступною низовою одиницею німецької адміністрації був гебітскомісаріат (гебіт, тобто район), який мав у своїй структурі шкільний відділ⁷. У Рівному гебітскомісаріат очолював В. Беєр. Йому підпорядковувалися органи місцевого управління – окружні, районні та міські управи, керівниками яких були українці. Окружним шкільним інспектором був випускник 1930 р. Рівненської української приватної гімназії – О. Бусел⁸. Нагляд за роботою шкіл належав до компетенції районного комісара (гебітскомісара), якому підпорядковувалися шкільні інспектори, а вказівки від генерал-комісарів надходили через районних комісарів до місцевих шкільних інспекторів⁹.

До української допоміжної адміністрації увійшли представники колишньої опозиції, котрі після короткотривалого жорстокого радянського режиму вірили у визволення і йшли на співпрацю з новою владою. Рівненську міську управу очолив бургомістр П. Бульба. Одним із структурних підрозділів цієї інституції був і відділ народної освіти на чолі з О. Ковальським, який опікувався шкільництвом після ліквідації радянської влади. Рівненська управа фінансувала освіту коштом місцевого бюджету: виплачувала заробітну платню учителям і технічному персоналу та проводила ремонтні роботи в школах.

Упродовж перших місяців нового 1941/42 навчального року міський відділ освіти налагодив діяльність професійних закладів, керуючись власними розпорядженнями за відсутності німецьких освітніх директив. До фахових шкіл нижчого рівня приймали учнів, що закінчили 4–5 класів початкової школи¹⁰, тоді як до середніх обов'язковою умовою вступу була семирічна освіта. Навчання у професійних школах відбувалося на платній основі, проте у більшості випадків дітей із незаможних сімей звільняли від оплати, а подеколи виділяли стипендію на їх утримання. Перші директиви з Берліна щодо організації шкільництва надійшли у Рівне на початку 1942 р. Проте, як стверджує Б. Єржакова, можливо, вони були підготовлені раніше, але чекали відповідного моменту. В розпорядженні про українську систему освіти мовилося й про відбір учнів для професійних шкіл. Це мало відбуватися наступним чином: 1) упродовж останнього навчального року семирічної школи міським учням викладали основи промислового виробництва, торгівлі і управління або 2) після закінчення старших класів передбачалося здобуття 1–3-річного навчання у фаховій школі¹¹.

Система освіти упродовж 1941 р. вибудовувалась згідно з модернізованою (українізованою) моделлю відповідно до нових умов, поєднуючи досвід попереднього шкільництва. У 1942 р. на зміну семирічним школам та гімназіям прийшли народні школи, випускники яких отримували початкову освіту. Дослідниця І. Гончаренко зауважила, що восени 1941 р. у професійних школах домінував націоналістичний характер навчання і виховання української молоді, а з початком 1942 р. основною педагогічною установкою стало «виховання чесної, працьовитої, ініціативної і вольової людини, яка буде ставитися з пошаною до батьків і старших, з любов'ю до свого народу, з почуттям приязні і вдячності до німецького народу»¹².

На початку вересня у Рівному працювали чотири професійні школи, з яких дві середні – торговельна і технічна, музична та нижчого рівня – промислова. Українські урядовці доклали чималих зусиль для своєчасного відкриття ще п'ятого навчального закладу – жіночої школи домашнього господарства¹³. Першими слухачками стали 30 дівчат 15-річного віку, що закінчили 5–7 класів початкової школи. Проте через відсутність приміщення навчальний процес розпочався дещо пізніше – 10 листопада 1941 р. Для жіночої школи відвели напівзруйновану воєнними діями будівлю, відре-

монтовану спільними зусиллями місцевої управи, педагогічного й учнівського колективів. У цьому ж будинку окремі кімнати облаштували під гуртожиток для учениць із навколишніх сіл.

Цикл навчальних предметів у трирічній школі нижчого рівня забезпечував підготовку жінок для професійного ведення домашнього господарства. Для учениць викладали чотири загальноосвітні дисципліни – релігію, українську та німецьку мови, арифметику, а решта навчального часу була відведена для теоретичних і практичних занять із куховарства, прання, прасування, шиття, рукоділля, городництва, руханки, листування, гігієни та співу. Завершення першого навчального року в школі відзначили урочистостями на чолі з директоркою Варварів¹⁴.

Найбільшими середніми професійними школами були торговельна та технічна. У першій, враховуючи потребу в працівниках торговельної сфери, готували фахівців для сільської кооперації та бухгалтерів. З огляду на те, що з початку окупації готувались навчальні матеріали, то й мета її діяльності визначалася як «розвиток господарської діяльності у вільній Україні по шляху європейської культури»¹⁵. До першого класу торговельної школи у 1941 р. прийняли 43 учні, а вже наступного року тут навчалося 238 осіб¹⁶. Перевірки інспекторами навчального закладу вимагали належної успішності знань у підготовці професійних кадрів. Неатестованих учнів залишали на повторний рік навчання.

Освітня програма торговельної школи поєднувала теоретичну підготовку з практичними навичками у такому співвідношенні: загальноосвітні предмети – 35,6 %, політехнічні – 11,9 %, фахові – 43,6 %, виробниче навчання – 8,9 %¹⁷. Навчання відбувалося українською мовою, але на вивчення німецької мови відводилося втричі більше годин. Перелік навчальних предметів подано в таблиці 1.

В лютому 1942 р. у школі працювало 17 осіб¹⁸, серед яких відомі рівненські педагоги – Надія та Роман Ішуки, Сергій Апошанський, Йозеф Панек, Євгенія Голенкіна та ін.¹⁹ Очололював заклад А. Шумовський. У вересні 1943 р. педагогічний колектив зменшився до 6 осіб²⁰.

Таблиця 1

Навчальна програма середньої торговельної школи

I.	<i>Загальноосвітні дисципліни</i>	<i>Години</i>
1.	Українська мова	160
2.	Німецька мова	448
3.	Математика	536
4.	Історія України	80
5.	Економічна географія	144
6.	Інші дисципліни	224
	Всього:	1592
II.	<i>Політехнічні</i>	
1.	Фізика	90
2.	Хімія	372
3.	Креслення	72
	Всього:	534
III.	<i>Фахові дисципліни</i>	
1.	Бухгалтерія	714
2.	Купецька арифметика	160
3.	Торгівля, діловодство і кореспонденція	144
4.	Техніка торгівлі	288
5.	Історія кооперації	72
6.	Статистика	80
7.	Краєзнавство	294
8.	Організація промисл.-практ. навиків	72
9.	Торговельне право	72
	Всього:	1896
IV.	<i>Виробнича практика</i>	4200
	Навчальних годин разом:	8222

У середній трирічній технічній школі готували спеціалістів у трьох відділеннях: землемірному, шляхово-мостовому та меліораційному. На перший курс приймали учнів після закінчення п'яти класів гімназії або семи класів десятирічки з одноразовим внеском 10 крб із щомісячною платнею 40 крб. У 1942 р. технічну освіту здобувало 140 учнів²¹. У новому навчальному році передбачалося відкриття ще двох відділень: будівельного та електромеханічного²².

Професійна школа нижчого рівня – промислова – готувала кваліфікованих працівників для трикотажної галузі. У цьому закладі навчали техніки виготовлення трикотажу й спеціальних навиків для роботи з механічним обладнанням. Окрім професійних знань і практичних умінь, учнів не позбавили вивчення загальноосвітніх предметів, таких як українська мова, математика, історія України та географія. Відомо, що при школі була трикотажна майстерня, що працювала до січня 1944 р.²³ Тут першого року навчалося 65 осіб із щомісячною платнею 30 крб²⁴.

Відомо, що на Рівненщині працювало дві музичні школи – у Дубні та Рівному. В останній освіту здобувало 70 учнів із найвищою платнею серед усіх місцевих фахових шкіл – 80 крб. Проте через матеріальну скруту 25 здібних незаможних учнів звільнили від оплати²⁵. Через відсутність окремих навчальних будівель вступники подавали документи в приміщенні «Просвіти» на вулиці Грінченка, 69²⁶.

Наприкінці 1941 р. очільник рівненського окружного санітарного відділу М. Василів ініціював створення школи медичних сестер та акушерок. До відкриття закладу причетна й громадська діячка, керівниця волинського Червоного Хреста та «Суспільної опіки відділу охорони народного здоров'я» Х. Кононенко²⁷. Директор закладу М. Василів опікувався відкриттям і стоматологічного відділення, позаяк у Рівному не було жодного українця-дантиста²⁸, однак ці плани лишились нереалізованими. Навчальна програма підготовки медичного середнього персоналу передбачала 2,5 роки. Учениці впродовж першого року вивчали загальноосвітні дисципліни, й лише з другого курсу – фахові²⁹. Слухачкам видавали спеціальне посвідчення (aysweis), що підтверджувало їх учнівський статус і сприяло уникненню примусових робіт. Вступний внесок 10 крб із щомісячною платнею у сумі 40 грн вносили на рахунок окружного Українського банку в Рівному. Численні заяви про скрутне матеріальне становище 25% учениць свідчать про те, що керівництво міської управи піклувалося про них: звільняло від оплати та надавало стипендії. Через це отримані кошти за навчання від решти учениць не покривали комунальних витрат і міська управа для школи виділила додаткові дотації³⁰.

Характерне явище в шкільництві окупаційного періоду – відсутність приміщень, адже німці переобладнали колишні стаціонарні будівлі шкіл під казарми та інші військові потреби. Від 29 грудня 1941 р. медична школа розміщувалася в одному приміщенні з математично-природничою гімназією імені гетьмана Івана Мазепи на вулиці Кляшторна, 35. Функціонування в одному приміщенні двох навчальних закладів змушувало адміністрацію розпочинати навчання о 14 год другої зміни. На початку 1942 р. у двох класах було 36 учениць³¹, а з нового навчального року середню медичну освіту здобувало вже 59 учениць, із яких за національним складом – 50 українок, шість польок, одна росіянка та дві чешки з різних волинських сіл і містечок³². Педагогічний корпус складався із восьми викладачів: Володимира Яновського, Опанаса Висоцького, Опанаса Підмайстровича, Антона Ярошевського, Юхима Ковальського, Миколи Фесюка, Василя Гажія та лікаря Н. Сагайка³³.

Перший випуск медичних сестер відбувся 15 січня 1943 р. Свідectва про закінчення школи й призначення на роботу в села Рівненщини отримали 15 дівчат. Із цієї нагоди в приміщенні окружного відділу рівненської «Просвіти» влаштували урочистий вечір, де наставники закликали випускниць долучитися до «фізичного й духовного оздоровлення» українського народу³⁴.

Професійні школи через нестачу приміщень часто змінювали свої адреси, які вказують, що торговельна й технічна школи розміщувалися в одному будинку на вулиці Дорошенка, 35. Пізніше медична школа й електротехнічна розміщувалися в будинку на вулиці Могили, 11. Згодом остання перебралася у приміщення міської управи (вул. Німецька, 46). Окремі будинки зайняли промислова школа (вул. Лисенка, 2) та жіноча школа домашнього господарства (вул. Іванни, 17)³⁵. Ще однією проблемою була нестача шкільного приладдя та документації. Приміром, відсутність нових журналів успішності намагалися вирішити через повторне використання радянських журналів, у яких викреслювали такі предмети, як російська мова, Конституція СРСР і УРСР³⁶.

Тижневе педагогічне навантаження учителів фахових шкіл було меншим, на відміну від початкових шкіл, і становило 24–28 год для чоловіків і 22–26 год для жінок. Важливим матеріальним і

психологічним стимулом для учителів були додаткові нарахування коштів. Так, передбачалася доплата за знання німецької мови від 5 до 25 % й віковий ценз. Учителям віком від 25–29 доплачували 10 %; 30–34 років – 20 %; 35–39 років – 30 %; 40 – 44 роки – 40 %, 45 і більше – 50 %³⁷. Заробітну платню виплачував фінансовий відділ міської управи. У медичній школі директор щомісячно отримував 600 крб, секретар – 400 крб, викладач, у середньому, залежно від категорії – 434 крб, а сторож – 392 крб³⁸. Однак цього не вистачало для утримання родин і тому шкільне керівництво зверталося до міської управи про покращення соціального забезпечення учителів, приміром, дровами в осінньо-зимовий період та молоком³⁹.

Кадрові потреби для професійних технічних шкіл стали відчутними після жорстокого знищення нацистами євреїв, бо саме вони складали більшість рівненських інженерів. Уже в січні 1942 р. набирали учителів із-поміж українців для «вишколення кадрів фахових робітників»⁴⁰. Відсутність українських спеціалістів намагалися заповнити підготовкою нових, й тому з газет лунали закликали до молоді зламати стереотип «селянської нації» і вступати до професійних шкіл⁴¹.

Структура професійного шкільництва визначалась закладами із здобуттям освіти у стаціонарних фахових школах упродовж 1–3 років та короткотерміновими курсами. У січні 1942 р. очільник міського шкільного відділу О. Ковальський звертався до гебітскомісаріату про надання дозволу громадській організації «Жіноча служба Україні» на організацію двох 6-тижневих навчальних кооперативно-бухгалтерських курсів і керівників дитячих садків у Рівному, а також «Просвіті» на проведення 8-тижневих курсів із підготовки вихователів для сільських дитячих садків⁴².

Ще одним навчальним закладом у сфері охорони здоров'я була фармацевтична школа, яка розпочала роботу 3 вересня 1942 р. із 53 учнями. Після першого триместру навчання передбачалася 3-місячна практика в рівненських аптеках⁴³. Директор школи О. Андрощук опікувалася ремонтом приміщення і обладнанням хімічної лабораторії⁴⁴. У фармацевтичній школі працювали кваліфіковані викладачі: Євген Левитський (Київський університет), Бронислав Кобилянський (Віденський університет), Юрій Майстренко (Київський університет), Йосип Панек (Київський університет), Роман Ішук (Київський університет), Сергій Апошанський (Санкт-Петербурзький університет)⁴⁵. Але розпочатий навчальний процес був призупинений розпорядженням гебітскомісара від 5 листопада 1942 р. про закриття шкіл⁴⁶. Цей документ опублікували у відповідь на постанову рейхскомісара від 24 жовтня 1942 р. про призупинення навчального процесу в усіх школах, за винятком чотирирічних. У відповідь А. Розенберг зауважив, що такий крок унеможлилював стратегічну підготовку кваліфікованої молоді. Е. Кох, у свою чергу, обґрунтував своє розпорядження прикладом Рівного, де, за його словами, працювало 5 професійних шкіл із 1000 учнів. Він аргументував, що у школах відсутня необхідна матеріально-технічна база; навчання відбувалося за програмою вищих шкіл; працездатна молодь ухилялася від роботи⁴⁷.

З початком 1942/43 навчального року, згідно з документами окупаційної доби, в Рівному було дев'ять шкіл: середні торговельна і технічна, промислова (нижча фахова), музична, домового господарства, медична, фармацевтична, трикотажна майстерня та електротехнічна⁴⁸, де працювало 99 учителів разом із технічним персоналом⁴⁹, але їх діяльність наприкінці року нацистська адміністрація призупинила.

Рейхсміністр у справах окупованих східних територій у лютому 1943 р. розробив організаційні вказівки для шкільної освіти, зокрема й фахової, котрі доповнювали видані ним попередні директиви, що базувалися на чотирирічних (а не семирічних) початкових школах, після яких здобували фах. Професійні школи повинні були готувати працівників відповідно до кадрових потреб упродовж двох років, і лише для найкращих учнів передбачалося навчання у трирічних середніх закладах. Відповідальність за організацію професійних шкіл покладали на генерал-комісарів, а контроль за їхньою діяльністю вели районні комісари. Взимку 1943/44 н. р. увага нацистського керівництва була зорієнтована на проведення сільськогосподарських курсів через дефіцит кваліфікованих працівників у сільському господарстві⁵⁰.

Таким чином, у роки нацистської окупації у Рівному функціонувала мережа професійних закладів: середні школи, ремісничі училища, курси та майстерні. Прагнення української влади надати освіті національних рис було знівельовано у перші місяці нового режиму. Діяльність професійних шкіл напряму залежала від указів, розпоряджень і контролю німецької адміністрації, котра, керуючись власною стратегічною метою, вбачала у підготовці кваліфікованих спеціалістів нове джерело поповнення ресурсу робітників, які б працювали в інтересах рейху.

¹ Левченко Ю. *Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.* [The features of the implementation of the policy of occupying power in the administrative-territorial units of Ukraine in 1941–1944]. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 404 с.

² Олійник Ю. В., Завальнюк О. М. *Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь – Поділля» (1941–1944)* [The Nazi occupation regime in the general district «Volyn - Podillia » (1941–1944)]. Хмельницький: Поліграфіст-2. 2012. 320 с.

³ Єржабкова Б. *Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів* [The school cause and school policy in the Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944) in the light of German documents]. К.: Наук. думка, 2008. 272 с.

⁴ Гончаренко І. В. *Професійна освіта на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.)* [Professional education on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944 pp.)]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2012. 22 с.

⁵ Доброчинська В. *Розвиток освіти Рівненщини в умовах окупаційної влади (1941–1944)* [The development of education in Rivne region under the occupation authorities (1941–1944)] // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірн. наук. пр.: Наук. записки Рівненського державного гуманітарного університету: Вип. 16. Рівне, 2009. С. 193–196; Доброчинська В. *Навчальні заклади м. Рівного в період німецької окупації (1941–1944 рр.)* [Educational institutions of Rivne during the German occupation (1941–1944)] // Слов'янський світ і Україна: Зб. наук. пр. на пошану ректора Рівненського державного гуманітарного університету, професора Руслана Постолювського. Рівне, 2011. С. 159–166.

⁶ Єржабкова Б. *Шкільна справа...* С. 37, 63–65, 85.

⁷ Левченко, Ю. І. *Особливості реалізації...* С. 96–99.

⁸ Державний архів Рівненської області (ДАРО) [State Archives of Rivne Region (SARR)], ф. Р-52, оп. 6, спр. 3, арк. 13.

⁹ Олійник Ю. В., Завальнюк О. М. *Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь – Поділля» (1941–1944)*. С. 40, 241.

¹⁰ *Хроніка* [Chronicle], in «Волинь» (Рівне), 1941, 14 вересня, с. 3.

¹¹ Єржабкова Б. *Шкільна справа...* С. 225 – 226.

¹² Гончаренко І. В. *Професійна освіта...* с. 15

¹³ *Як є у Рівному? Інтерв'ю з бургомістром міста Рівного п. П. Бульбою* [How is it in Rivne? The interview with the mayor of Rivne Mr. P. Bulba], in «Волинь» (Рівне), 1941, 26 жовтня, с. 3.

¹⁴ *Хроніка* [Chronicle], in «Волинь» (Рівне), 1941, 6 жовтня, с. 3; *Школа домашнього господарства в Рівному* [School of housekeeping in Rivne], in «Волинь» (Рівне), 1942, 23 липня, с. 4.

¹⁵ ДАРО [SARR], ф. Р-73, оп. 1, спр. 6, арк. 14.

¹⁶ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 7, спр. 14, арк. 18.

¹⁷ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 2, спр. 37, арк. 7.

¹⁸ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 2, спр. 3, арк. 8.

¹⁹ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 2, спр. 37, арк. 7, 15.

²⁰ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 7, спр. 237, арк. 9.

²¹ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 7, спр. 14, арк. 3, 5, 11, 12, 14.

²² *Середня технічна школа в Рівному* [Secondary technical school in Rivne] in «Волинь» (Рівне), 1942, 1 лютого, с. 3.

²³ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 2, спр. 35, арк. 4.

²⁴ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 7, спр. 14, арк. 11.

²⁵ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 7, спр. 14, арк. 3, 5, 11, 12, 14.

²⁶ *Музична школа* [Music school] in «Львівські вісті» (Львів), 1942, 17 жовтня, с. 4.

²⁷ Самчук У. *На коні вороному* [Na koni voronomu], Вінніпег, 1990. с. 70.

²⁸ *Хроніка* [Chronicle], in «Волинь» (Рівне), 1941, 28 грудня, с. 3.

²⁹ ДАРО [SARR], ф. Р-74, оп. 1, спр. 4, арк. 1 а, 3а.

³⁰ ДАРО [SARR], ф. Р-74, оп. 1, спр. 2, арк. 2, 18; ф. Р-74, оп. 1, спр. 4, арк. 1 а.

³¹ ДАРО [SARR], ф. Р-74, оп. 1, спр. 3, арк. 1, 20, 31, 79, 133.

³² ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 2, спр. 23, арк. 26.

³³ ДАРО [SARR], ф. Р-74, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 3, 8.

³⁴ *Закінчення курсу сестер-акушерок у Рівному* [The end of the course of nurses and midwives in Rivne] in «Українець» (Берлін), 1943, 10 лютого, с. 2.

Оголошення [An announcements] in «Волинь» (Рівне), 1942, 21 травня, с. 3.

³⁵ ДАРО [SARR], ф. Р-73, оп. 1, спр. 5, арк. 1.

³⁶ ДАРО [SARR], ф. Р-52, оп. 6, спр. 5, арк. 1, 6, 25.

³⁷ ДАРО [SARR], ф. Р-74, оп. 1, спр. 4, арк. 2.

³⁸ ДАРО [SARR], ф. Р-75, оп. 1, спр. 2, арк. 13.

³⁹ ДАРО [SARR], ф. Р-52, оп. 6, спр. 3, арк. 1.

⁴⁰ Пундик Ю. *За фахову освіту* [For professional education] in «Волинь» (Рівне), 1942, 6 вересня, с. 2.

⁴¹ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 2, спр. 37, арк. 13.42

⁴³ ДАРО [SARR], ф. Р-75, оп. 1, спр. 2, арк. 8, 12, 17.

⁴⁴ ДАРО [SARR], ф. Р-75, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

⁴⁵ ДАРО [SARR], ф. Р-75, оп. 1, спр. 5, арк. 1, 3, 5, 6.

⁴⁶ ДАРО [SARR], ф. Р-75, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 22.

⁴⁷ Єржабкова Б. *Шкільна справа...*, с. 121, 183.

⁴⁸ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 7, спр. 19, арк. 1, 12.

⁴⁹ ДАРО [SARR], ф. Р-33, оп. 1, спр. 90, арк. 23.

⁵⁰ Єржабкова Б. *Шкільна справа...*, с. 230, 247.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (DARO) [State Archives of Rivne Region (SARR)], f. R-33, op. 1, spr. 90 Spysky uchyteliv ta inshykh pratsivnykiv shkil Rivnoho, 1942–1943, 38 ark.
2. DARO, f. R-33, op. 2, spr. 3 Pryznachennia ta zvilnennia uchyteliv u m. Rivnomu, 364 ark.
3. DARO, f. R-33, op. 2, spr. 23 Statystychni dani shkil Rivnoho, spysky uchniv, 58 ark.
4. DARO, f. R-33, op. 2, spr. 35 Prohrama navchannia u promyslovii shkoli z trykotazhnoiu maisterneiu pry nii, 14 ark.
5. DARO, f. R-33, op. 2, spr. 37 Protokoly konferentsii pedahohichnoi rady serednoi tekhnichnoi shkoly vid 27.01. 42 r., Proekt profilu torhovoï shkoly, lystuvannia z pytan orhanizatsii fakhovykh shkil, 17 ark.
6. DARO, f. R-33, op. 7, spr. 14 Biudzhetu shkil Rivnoho, 35 ark.
7. DARO, f. R-33, op. 7, spr. 19 Utrymannia shkilnytstva v 1942/43 rr., 48 ark.
8. DARO, f. R-33, op. 7, spr. 237 Spysky pratsivnykiv shkil na zarplatu v sichni misiatsi 1944 r., 24 ark.
9. DARO, f. R-52, op. 6, spr. 3 Dyrektyvy hebitskomisara v shkilnykh spravakh, 56 ark.
10. DARO, f. R-52, op. 6, spr. 5 Tabel uchytelskoï platni, posvidky ta narakhuvannia zarplatni za chytannia lektsii ta pidvyshchennia zarplatni za znannia nimetskoi movy 1942/43 r., 45 ark.
11. DARO, f. R-73, op. 1, spr. 5 Serednia torhovelna shkola v m. Rivnomu, 9 ark.
12. DARO, f. R-73, op. 1, spr. 6 Shkilnyi zhurnal torhovelnoi shkoly Rivnoho, ark.
13. DARO, f. R-74, op. 1, spr. 1 Spysky uchenyts shkoly sester-akusherok, lystuvannia u finansovykh spravakh, 60 ark.
14. DARO, f. R-74, op. 1, spr. 2 Zaiavy uchenyts shkoly pro zvilnennia vid platy za navchannia, 101 ark.
15. DARO, f. R-74, op. 1, spr. 3 Posvidky uchenyts ta vchyteliv shkoly sester-akusherok u Rivnomu, 134 ark.
16. DARO, f. R-74, op. 1, spr. 4 Shkola sester-akusherok u m. Rivnomu, 14 ark.
17. DARO, f. R-75, op. 1, spr. 2 Zahalne lystuvannia shkoly farmatsevtiv, 20 ark.
18. DARO, f. R-75, op. 1, spr. 3 Chernetky protokoliv pedahohichnykh narad farmatsevychnoi shkoly, 12 ark.
19. DARO, f. R-75, op. 1, spr. 4 Spysky osib, yakykh zarakhovano uchniamy shkoly farmatsevtiv na 1942-1943 navchalnyi rik, posvidky uchniv, 51 ark.
20. DARO, f. R-75, op. 1, spr. 5 Spysky ta ankety pratsivnykiv farmatsevychnoi shkoly, 6 ark.
21. Honcharenko I. V. Profesiina osvita na terenakh Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.) [Professional education on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944 pp.)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Pereiaslav-Khmelnytskyi derzh. ped. un-t im. Hryhoriia Skovorody. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2012. 20 s.
22. Dobrochynska V. Rozvytok osvity Rivnenshchyny v umovakh okupatsiinoï vlady (1941–1944) [The development of education in Rivne region under the occupation authorities (1941–1944)] // Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii: Zbirn. nauk. pr.: Nauk. zapysky Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu: Vyp. 16. Rivne, 2009. S. 193–196; Dobrochynska V. Navchalni zaklady m. Rivnoho v period nimetskoi okupatsii (1941–1944 rr.) [Educational institutions of Rivne during the German occupation (1941–1944)] // Slovianskyi svit i Ukraina: Zb. nauk. pr. na poshanu rektora Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu, profesora Ruslana Postolovskoho. Rivne, 2011. S. 159–166.

23. Ierzhabkova B. Shkilna sprava ta shkilna polityka v reikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944) u svitli nimetskykh dokumentiv [The school cause and school policy in the Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944) in the light of German documents]. K.: Nauk. dumka, 2008. 272 s.
24. Zakinchennia kursu sester-akusherok u Rivnomu [The end of the course of nurses and midwives in Rivne] (Berlin), 1943, 10 liutoho, s. 2.
25. Levchenko Yu. Osoblyvosti realizatsii polityky okupatsiinoi vlady v administratyvno-terytorialnykh odynytsiakh Ukrainy 1941–1944 rr. [The features of the implementation of the policy of occupying power in the administrative-territorial units of Ukraine in 1941–1944]. K.: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2017. 404 s.
26. Muzychna shkola [Music school] in «Lvivski visti» (Lviv), 1942, 17 zhovtnia, s. 4.
27. Oholoshennia [An announcements] in «Volyn» (Rivne), 1942, 21 travnia, s. 3.
28. Oliinyk Yu. V., Zavalniuk O. M. Natsystskyi okupatsiinyi rezhym v heneralnii okruzi «Volyn–Podillia» (1941–1944) [The Nazi occupation regime in the general district «Volyn - Podillia » (1941–1944)]. Khmelnytskyi: Polihrafist-2. 2012. 320 s.
29. Pundyk Yu. Za fakhovu osvitu [For professional education] in «Volyn» (Rivne), 1942, 6 veresnia, s. 2.
30. Samchuk U. Na koni voronomu [Na koni voronomu], Vinnipeh, 1990. 230 s.
31. Serednia tekhnichna shkola v Rivnomu [Secondary technical school in Rivne] in «Volyn» (Rivne), 1942, 1 liutoho, s. 3.
32. Khronika [Chronicle], in «Volyn» (Rivne), 1941, 14 veresnia, s. 3.
33. Khronika [Chronicle], in «Volyn» (Rivne), 1941, 6 zhovtnia, s. 3;
34. Khronika [Chronicle], in «Volyn» (Rivne), 1941, 28 hrudnia, s. 3.
35. Shkola domashnoho hospodarstva v Rivnomu [School of housekeeping in Rivne], in «Volyn» (Rivne), 1942, 23 lypnia, s. 4.
36. Iak ye u Rivnomu? Interviu z burhomistrom mista Rivnoho p. P. Bulboiu [How is it in Rivne? The interview with the mayor of Rivne Mr. P. Bulba], in «Volyn» (Rivne), 1941, 26 zhovtnia, s. 3.